

KRÓTKI RYS
JEOGRAFII
SZŁĄSKA

d l a
n a u k i p o c z a t k o w e j.

U ł o ż y ł

J ó z e f L o m p a.

Z mapą kolorowaną kraju Szląskiego.

W GŁOGÓWKU,
Nakładem HENRYKA HANDLA.

---

1 8 4 7.

SL 2d

T 864593
K 81410

K-95 / 5890
13.10. 274,30

1. Strony, czyli główne okolice ziemi.

Koło, czyli obręb, którym, jako się na pozór wydaje, niebo od ziemi odłączone jest, nazywa się horyzont, albo widokrąg. Obręb ten dzieli się według stanowiska słońca na cztery części, czyli główne okolice ziemi. Strona, gdzie słońce wschodzi, nazywa się wschodem; gdzie na południe stoi, południem; gdzie zachodzi, zachodem, a tam gdzie go o północy niewidziemy, północą. W pośrodku, między wschodem i południem, jest południowschód; pomiędzy południem i zachodem, południowo-zachód; pomiędzy zachodem i północą, północno-zachód; a pomiędzy północą i wschodem, północno-wschodnia okolica.

2. Położenie, granice, wielkość, kształt i części Szlaska.

Położenie i granice. Szlasko, (właściwiej Szląsk,) leży niemal w środku części ziemi, Europą zwaną i jest częścią wschodnią krain niemieckich. Kraj ten graniczy z strony północno-wschodniej aż do rzeki Przosny z obwodem regencyjnym Poznańskim; ku wschodowi z królestwem Polskiem i wolnym krajem Krakowskim; z strony wschodniopółdniowej z Galicyą; na południe

z Szląskiem Austryackim, z Morawią i Czechami; na zachód z Łuzacyą Saską; na zachód północny z marchią Brandenburską. Granice jego naturalne stanowią z strony południowo-zachodniej: góry Kladzkie, Sudety i góry olbrzymie. Rzeki, oddzielające go od państw sąsiedzkich, są następujące: Opawa, Odra, Wisła, Przemza, Brynica, Elstera (sroka) czarna.

Kształt i wielkość. Kształt (figura) Szląska jest dolina, ciągnąca się od północno-zachodniej, ku południowo-wschodniej stronie, której długość od ujścia Elstery do ujścia Wisły, 57 mil, a od ujścia Wisły do ujścia Odry, mil 48, i której od północy ku południowi największa szerokość 30, średnia zaś 13 aż do 20 mil wynosi. Cały kraj ma 744 mil kwadratowych i blisko 3 miliony ludności. Na jednej mili kwadratowej jest zgoła 4000 ludności. Niemal w pośrodku doliny Szląskiej płynie Odra, rzeka najgłówniejsza, która kraj na dwie nierówne części przedzieliła. Na lewej stronie mieszkają po większej części Niemcy, zaczęm na prawej połowie mieszkańcy większą częścią języka polskiego używają. Serbowie Łużysey, mający narzecze górno-łużyckie do mowy Słowiańskiej należące, znajdują się w obwodzie Regencyi Lignickiej (38,000); Czechów, w Szląsku zamieszkałych, jest przeszło 40,000.

Powierzchnia Szląska jest w porównaniu z innemi Prowincjami państwa Pruskiego, bardzo odmienna. Zaczem wszystkie inne Prowincye państwa tego, powierzchnię płaską tworzą, wskazuje się tu kraj górzysty, który w mnogich odmianach swoje doliny, wsiami pięknymi zabudowane, góry z swemi wodospadami, starożytnemi zamkami i niezliczonemi pięknosciami przyrodzenia, wystawia. Według spadku kraju, część jego, gdzie się niedaleko Odra poczyną, nazwano Szląskiem górnym, poniżej leżącą, od Brzega aż pod Wrocław, Szląskiem średnim, a resztę Szląskiem dolnym.

Góry. Pasma gór najwyższych tworzą Sudety Szląskie, stanowiące granicę południową kraju, najwyższe w całym królestwie, rozciągające się od strony wschodnio-południowej ku stronie zachodnio-północnej. Schodzą się one z Sudetami Łużackimi i łączą się z Karpatami. Pasma główne Sudetów Szląskich dzieli się na cztery odnogi. 1. góry olbrzymie. 2. Jzer, jako ciąg zachodni. 3. Góry Kladzkie. 4. Szląsko-Morawskie. Góry sowie, (Eulengebirge) są częścią wschodnią gór olbrzymich. Sowa, najwyższa pomiędzy niemi, ma 3000 stóp wysokości. Góry olbrzymie, w języku Czeskim Kérkonosze, t. j. góry sękate, dzieli się na mniejsze odnogi, kérkonosze właściwe, Rabengebirge (góry krukowe) i Jzergebirge, ostatnie nazwisko swoje od jeziora mające. Kerkonosze ciągną się przez powiaty Myrszberga (Jeleniej góry) Löwenberga (Lwiej góry) Landeshut aż do Czech, na 5 mil długo i 4 mile szeroko. Tu to jest okręg mnogich powieści, które jeszcze po dziś dzień o Rybecalu w ustach ludu żyją. Tu są najwyższe punkta wszystkich gór. Kupa śnieżna (Schneekoppe) 4900 stóp wysoka, Czarna Kopa 4200 stóp, czepek wichrowy (Sturmhaube) 4500, wielkie koło 4600, Reifträger 4400, Tafelfichte 3300 i. t. d.

3. Rzeki znaczniejsze kraju tego.

Z pomiędzy rzék Szląskich najznaczniejszą jest Odra, jakby odzierająca, odrywająca, ponieważ bystrym swym pędem ponosi łupy do gajów i pól, mająca swe źródło pod miasteczkiem Odrą, wchodząca pod miasteczkiem Bogumin na ziemię Pruską, płynąca wzdłuż przez Szląsko, przez Brandenburię i Pomeranię, na mil 120, wpada do wielkiego jeziora ujściami czterema. Brzegi jej są niskie, po części pięknymi dębowemi i innego gatunku lasami uwieńczone. Przez jej wylewy by-

wają mieszkańcy w bliskości jej brzegów a zwłaszcza w nizinach Brandenburyi uszkodzonymi. Woda Odry w porze późnego lata tylko jest czystą, zwyczajnie zawsze żółtogliniata i zamulona. Przy wstępie jej do Brandenburyi tworzy już wyspy, dzieli się za Kiestrynem na kilka odnog, które się zaś łączą. Ujścia jej trzy do morza, przy wyspach: Uzedom i Wólin, nazywają się: Swinia, co w Polskim narzeczu maciorę znaczy; Dwina, czyli Dziwno; Pijana, co w Polskim języku szumowiny znaczy. — Rzeki do Odry wpadające są, na lewym jej brzegu:

1. Opawa, (Opawica) mająca źródło swe w bliskości miasteczka Bruntal, a upłynawszy mil 14, ujście przy Hulczynie.

2. Psyna, (Zinna) której źródło w powiecie Głupczyckim, ujście przy wsi Tworków, powiecie Raciborskim.

3. Osobłoga, (Hotzenplotz) mająca źródło pod biskupią kopą, ujście koło Krapkowic.

4. Nissa, poczynająca się w górach śnieżnych, płynąca przez hrabstwo Kladzkie a ubiegłszy mil 26, przy Szurgoszczu ujście mająca.

5. Olawa, której źródło koło wsi Wilkowa, pod miastem Grodków, ujście w Wrocławiu.

6. Ślęca, od której podobnie imię Śląsk, poczyną się przy Niemczu, płynie przy Masłowicach i wpada za Wrocławiem do Odry.

7. Bystrzica, (Weistritz) z początku wodą Świdnicką, dawniej Plisk, zwana, wpada koło Leśna (Lissa) do Odry.

8. Kachach, (kocia rzeka) mająca początek pod górą ołowianą, (Bleiberg) w padająca przy Parchwicach do Odry.

9. Bobr, którego źródło na gruncie Czeskim, ujście koło Krosna.

10. Nissa Lużacka, mająca źródło w górach Jzer, ujście przy Guben. po przebiegu mil 30.

Na prawym brzegu przyjmuje do siebie:

1. Ostrawica.

2. Olsza, która ma źródło koło miasta Jabłonków, ujście koło Bogumina.

3. Ruda, której źródło we wsi Woszyce w potoku Śrebrnik, płynąca koło wsi Pawłowice, i miast Żary i Rybnik, byłym klasztorze Ruda, mająca ujście do Odry przy Koźlu wzwyż wsi Dzierzgowice.

4. Kłodnica, poczynająca się przy Gliwicach, do której w pada Kocawa, mająca początek przed miastem Bytomiem, w potoku Kliczborn, wpadająca poniżej wsi Sośnice do Kłodnicy, która niegdyś przedzielała Biskupstwo Krakowskie od Wrocławskiego. Połączone wpadają do Odry pod Koźlem.

5. Mniej znaczna Bierawka, płynąca pod Sosnicowicami i w padająca przy Koźlu do Odry.

6. Małapanew, której źródło pomiędzy Woźnikami i wsią polską Czynków, ujście w Czarnowasach.

7. Stobrawa, jej źródło w bliskości Oleszna, ujście koło wsi Kolno w powiecie Brzeskim.

8. Widawa, (Weide) mająca swój początek w powiecie Sycowskim, ujście blisko Wrocławia przy wsi Banowice.

9. Barycz, czyli Baré. Źródło tej po części spławnej rzeki jest w lesie byłego klasztoru Ołobok i miasta Ostrzeszów, ujście wzwyż wielkiego Głogowa.

Oprócz tych rzek do Odry wpływających, ma też i Warta po części źródła swoje w Szląsku, w bliskości Woźnik, która powolnie płynie i do Odry niedaleko Szweryna pod Kiestrynem wpada.

Rzeki i strumyki z gór przychodzące, mają spad bystry, wzbierają się po deszczach i często czynią wylewy szkodzące, te zaś, które z skał stromych spadają, tworzą wodospady. Rzeki poboczne na prawym brzegu Odry płyną zwolna.

Jeziora w kraju tem są nieznaczne. Największe jest przy Sławie, w powiecie Grinberskim i Kożuchowskim, i Zaborskie, niedaleko Grinberga. Mniej znacznemi są niektóre w powiecie Lignickim, jako to przy Kónicach, Koświcach, Jaśkendorf i Seedorf. Znaczniejsze zaś stawy, których się w Szląsku 7000 liczy, są w okolicy Mielicza, Straburka, Pszczyny i Bierunia.

4. Klim a i grunt (ziemia).

Klim a w Szląsku jest to samo co w Niemczech średnich, w powszechności umiarkowane. Jednakowoż w okolicach górzystych zima w cześniej nadchodzi i śniegi dłużej leżą, aniżeli w okolicach równych. Wiosna, lato, jesień i zima, odmieniają się u nas regularnie. Niemamy za nadto tęgich zim, ani też zbytniego gorąca. Jak szczęśliwemi możemy się mienić, zważając nieustanne upały w południowej Afryce, Azji i Ameryce i długie zimy północnej Rosyi i Szwecyi.

Co się gruntów tyczy, są one najurodzajniejszymi w państwie Pruskiem. Żyzność ziemi jednak nie jest wszędzie jednaka. Na prawej stronie Odry ziemia mniej urodzajna jak na lewej.

5. Kruszcze i górnictwo.

Kraj ten w rozmaite płody natury hojnie obdarzony, lubo złota nie wydaje, w niczem najżyźniejszym okolicom innych części Europy nieustępuje.

W dawnych czasach były i w Szląsku przy Goldbergu i Reichenbach kopalnie złota. Kruszcze inne znajdują się po większej części głęboko w wnętrzości ziemi, i bywają przez górników wydobywane. Bogactwem najgłówniejszym kraju jest żelazo i cynk. Kruszców tych Szląsk górny do-

statkiem dostarcza. Cokolwiek srebra i wiele ołowiu dobywa się przy Górach Tarnowskich. Ruda, z której się żelazo w hutach (u nas pospolicie piecami zwanych) których się w Szląsku 70 liczy, surowcem zwane, wytapia, bywa we frysztowniach wyrabiane. Żelazolężnie są w Gliwicach; (największe w państwie Pruskiem) na Ozimku i Starej wodzie (Altwasser). Drut, blachę i stal (ocel) także u nas z tego produktu wyrabiają kopalnie przy Górach Tarnowskich, gdzie kruszec srebrny od ołowiu odłączają, przynoszą rocznie do 20,000 talarów. Cokolwiek miedzi znajduje się przy Miedzianej górze (Kupferberg) w Szląsku dolnym. Arszenik wydobywają w okolicy Reichenstein. Co do minerałów, znajduje się w Szląsku najwięcej węgla kamiennego, bez którego się obejść nie można, albowiem już na ten czas w wielu okolicach drzewa na opał brakuje. Węgla kamienne znajduje się w wielkich pokładach, w okolicach Hulczyna, Rybnika, Gliwic, Bytomia, Neurode i Waldenburg. Szląsk górny ma więcej tego minerału, aniżeli dolny. Dla łatwiejszego i tańszego sprowadzania tegoż węgla, założył rząd kanał (przekop) zaczynający się przy Gliwicach i wpadający przy Koźlu do Odry, kanałem Kłodnickim zwany. Oprócz węgla Kamiennego mamy w Szląsku dostatek węgla brunatnego i torfu, którego się również do opału używa. Schodzi na soli własnej dla kraju tego, atoli dostarczają mu soli szybikowej, żupy z Wieliczki i soli, warzonką zwanej, saliny (solarnie) z Hali. Hałun i Witryol, do soli należące, wydobywają w kilku miejscach. Oba te minerały bywają w farbierniach i drukarniach perkalików i. t. d. mnogo używane. Kamienie i na potrzebę służące gatunki ziemie, w które kraj obfituje, są: granit, piaskowiec, łupek, kamień wapienny, marmur, gips, kwarciec. Granitu używa się przed domy na posadzki i do budowli i łamią go przy Strzelinie na górze Sobotskiej i przy

Strygowie. Łupek na tabliczki szkolne i pokrywania dachów, znajduje się w powiecie Głupczyckim, Niskim i Lubiańskim. Marmur dobry kopie się przy Przyborzu, w powiecie Strzelina, i w powiecie Szenowskim i bywa na gróbowce i inne rzeczy wyrabiany. Głina najlepsza garncarska jest przy Bolestawiu (Bunzlau). Kamienie piękne, kryzopasy, kalcedony i Opale, znajduje się w bliskości Frankstyna. Prócz tego znajduje się kryształ górny przy Hyrszbergu. Ametyst, Agat i Karniol w górach Kladzkich.

Wody lékarskie tej Prowincyi są: w Starej wodzie (pow. Waldenburg), Chudoba (pow. Kladzki). Szarlottenbrunn (pow. Waldenburg), Flinsberg (pow. Loewenberg), Dusznik (pow. Kladzki), Salzbrunn (pow. Waldenburg), Landek (pow. Habelszwerd), Ciepła woda (Warmbrunn pow. Hyrszberg) i wiele innych, mniej sławnych i mniej odwiedzanych.

7. Oddział roślin i zwierząt.

Najznaczniesze lasy są po prawej stronie Odry, w hrabstwie Kladzkim i w górach Olbrzymich. Lasy w równinach kraju mają sosny, świerki, jowory, brzoze i olsze; dębów coraz bardziej ubywa; modrzewów nie wiele, a cis bardzo się rzadko trafia. W stronach górnych rosną jodły, buki, osiczy. Pomiedzy Bystrzycą i Kacbach, w równinach urodzajnych, mało jest lasów; buczyny już też nie tyle teraz, jak dawniej było. Zboże rodzi się w Szląsku wszelakiego gatunku, w mnogości obfitej, jako to, pszenica biała, pomiedzy Zambicami i Reichenbachem, żyto udaje się wszędzie, wyjąwszy góry wysokie. Jęczmień darzy się, gdzie gruntu nie są bardzo piaszczyste. Tatarka rośnie w niektórych okolicach górnego Szląska a zwłaszcza na prawej stronie od Opola; len osobliwie przy

Głupczycach, Nissie, Trzebnicy, Reichenbachu, rzepak, czyli rzepik, sieją już powszechniej i na olej tłuką. Kartofle, przez Fryderyka W. w połowie przeszłego stulecia do Szląska zaprowadzone, są najgłówniejszym pokarmem ludu ubogiego. Z warzyw innych, mianowicie: sałatę, rzepę, cebulę, ogórki, pietruszkę, selerę, marchew i korpiele (kuloryb) sadzą osobliwie około Wrocławia, Lignice, Nissy i Raciborza. Lubo w Szląsku na drzewach owocowych nie zbywa, te mogłyby jednak być starszanniej pielęgnowane. Wiśnie, gruszki, jabłka, śliwki i wino udaje się pospolicie w naszych ogrodach. Wino, dosyć dobrego smaku, pielęgnują i prassują osobliwie około Grinberga, którego zysk winiarzóm Szląskim w dobre lata po kilka tysięcy talarów przynosi. Rośliny na paszę dla bydła, osobliwie koniczyna, bywają niemal wszędzie zasiewane. Łąk jest dostatkem, które po części sposobem nowym ulepszone bywają. Roślina farbiarska, reta, rośnie przy Wrocławiu, Nowym targu, Strzelinie i Lignicy; tabaka przy Olawie, Wansen i Steinau. Wspomnienia godném jest pielęgnowanie buraków (ćwikły) cykoryi i chmielu.

Zwierzęta dla naszej Prowincyi tak bardzo ważne, postawimy w dwóch oddziałach. 1) zwierzęta dzikie, 2) domowe, czyli oswojone. Z dzikich zwierząt najpospolitsze są: jelenie, sarny, zające i dziki. Wilki już o mało zupełnie wytępione; lisy dosyć mnogie. Cietrzewie są w powiatach Lublinca, Oleszna, Bytomia, Pszczyny i Wielkich Strzelec. Trzód bydła rogatego i koni, największego bogactwa rolników naszych, jest dosyć znaczna mnogość. Konie najlepsze i najmocniejsze mają okolice w górach. W Szląsku górnym są wzrostu małego, ale wytrwale. Trzodzy owiec Szląskich są sławne i za welnę dobrą przednią corocznie nad dwa miliony talarów do kraju przychodzi. Kozy w górach chowają. Swinie niewystarczają do potrzeby krajowej.

wielkie przeto stada bywają z Poznańskiego a po części z Polski i Galicyi sprowadzane. Ryby, a zwłaszcza karpie, szczupaki i liny, są w stawach przy Miełczu i Pszczynie najobficiej, sumy i jesiotry w Odrze, pstręgi w wodach górzystych. Pszczoły tak pożyteczne u mimo tego zgoła całkiem za niedbane, jeszcze gdzie niedzie chowają i pielęgnują.

8. Obwody Regencyjne i powiaty

według ich położenia ku północno-zachodowi, ku południowschodu połączone i co do ich położenia od południa północy obok siebie.

I. Obwód Lignicki.

1. Hojerswerda (w mowie Wendów: Wojrezy).
2. Rothenburg. 3. Żegan. 4. Freistadt. 5. Grünberg.
6. Gerlic (Zgorelc). 7. Sprotawa.
8. Lubiany. 9. Bolesław (Bunzlau). 10. W. Głogow.
11. Lewenberg. 12. Lüben (Bukowa).
13. Hirsberg. 14. Szenau. 15. Goldberg. 16. Lignica.
17. Landshut. 18. Bolkowice (Bolkenhain). 19. Jawór (Jauer.)

II. Obwód Wrocławski.

1. Gorów.
2. Steinau.
3. Strygów. 4. Nowytarg. 5. Wołów. 6. Mielidza.
7. Trzebnica. 8. Syców.
9. Waldenburg. 10. Świdnica. 11. Wrocław. 12. Oleśnica.
13. Reichenbach. 14. Olawa. 15. Namysłów.
16. Kładzko. 17. Franksztyn. 18. Niemcz. 19. Strzeżelin. 20. Brzeg.
21. Habelschwerdt.
22. Zambice (Münsterberg.)

III. Obwód Opolski.

1. Grodków. 2. Kluzborek.

3. Nissa. 4. Niemodlin. 5. Opole. 6. Oleszno.

7. Prudnik. 8. Wielkie Strzelce. 9. Lubliniec.

10. Głupeczyce. 11. Koźle. 12. Bytóm.

13. Gliwice-Toszek.

14. Racibórz. 15. Rybnik.

16. Pszczyna.

9. Opis obwodu Regencyi Lignickiej.

Obwód Lignicki stanowi zachodnią część Szląska i jest, co do ludności, w trzecim rzędzie państwa Pruskiego. Wielkość jego wynosi 230 mil kwadratowych, liczba zaś ludności, 900,000, na jednej przeto mili kwadratowej mieszka ludzi 3600. Obwód ten graniczy na północ z Brandenburgią a zwłaszcza z obwodem regencyi Frankfurt, na wschód-północny z Wielkiem księstwem Poznańskim, na wschód z obwodem Regencyi Wrocławskiej, na zachód z Prowincją Saxońską, (obwód Reg. Merseburg). Powierzchnia jego ma najwyższe pasma gór Szląskich, na granicy południowej pasmo najznaczniejsze Sudetów. Przy spodzie gór ciągną się grunta bardzo urodzajne, które dostatek zboża wydają. W kruszcze jest obwód ten niebogaty, ale tem bardziej w kamienie zamożny. Kopalnie gipsu w powiecie Lewenberskim, dostarczają dla większej części tej prowincyi materiału do gnojenia pól. Handel płócien i zboża jest kwitnący a i rękodzieła znacznie się podniosły. Mieszkańcy są Niemcy, prócz wyżej namienionych Wendów, (ogółem 760,000) katolików 140,000, żydów 3000, reszta wyznania ewangelickiego. Rzeki srtumyki obwodu tego, które z gór płyną, czynią poniekąd, spadając z skał stromych żartkim biegiem, wodospady, z pomiędzy których spad Laby (Elby) 200, Łomnice 200 stóp wynosi.

Najznakomitsze miejsca w tem obwodzie są:

1. W powiecie Hojerswerda. Miasta tegoż imienia, w języku Wendów: Wojerezy, oblane czarną Elsterą, 2600 mieszkańcy, 28 1/2 mil od Wrocławia. — Wittichenau, miasteczko mające 2000 ludności. Wsi 104.

2. Rothenburg, na lewym brzegiem Nissy, mające 1100 mieszk. 21 mil od Wrocł. — Muzaków (Muskau) nad Nissą, 2000 mieszk., należące książeciu Pikler-Muzakowi, który tam największy i najpiękniejszy w Szląsku ogród angielski założył. Są tu i kąpiele skuteczne. Fabrika hałunu. Wsi 133. Dieża, 670 mieszk., miejsce z jarmakami. Dębiec, (Daubitz) 800 mieszk., miejsce z jarmarkami.

3. Żegan, (Sagan) nad rzeką Bober, mające 6200 mieszk., 18 m. od Wrocł., główne księstwa tegoż imienia, dziedzictwo księżniczki Biron-Żegańskiej; Progimnazjum katolickie, wielki, piękny zamek z ogrodem. — Naumburg nad Bobrem ma 800 mieszk. — Przewóz (Priebus) ma do 1030 dusz. — Halbau, 900 mieszk., miejsce nadane jarmarkami. Wsi 128.

4. Koźuchów, (Freistadt) liczy 3500 mieszk., 17 m. od Wrocł., posiada kościół ewang. (Gnadenkirche) co znaczy: z łaski dozwolony, szkołę realną, wysmienity owoc suszony. — Neusalz, nad Odrą, ma 3000 ludności. Osada braci Morawskich (Hernhutów), handel znaczny. — Bytóm nad Odrą, (Beuthen) 1500 mieszk., należy do księstwa Karolat. — Nowe miasteczko, (Neustädtel) mające ludności 1400, na wielkim trakcie Wrocławsko-Berlińskim położone. Sława, miasteczko z 800 mieszkańcami, nad jeziorem tegoż samego imienia. Wsi 102.

5. Zielona góra, (Grinberg) otoczone winnicami, ma 10,500 mieszk., 21 m. od Wrocł. Zamożne pokłady węgla brunatnego. Szkoła miejska, wyższego stopnia, przygotowawcza, gdzie się

uczniowie przemysłu, i rzemiosł sposobią (Bürger-schule). Znaczne fabryki sukien. — Rotenburg, nad Odrą, należące księżnej Hohenzollern-Hechingen, ma 800 mieszk. — Deutsch-Wartenberg, 900 mieszk. — Zabór, nad jeziorem tegoż imienia; Końtop, miasteczko, 950 mieszk. Wsi 74.

6. Zgorzelec, Zgorzelec, (Görlitz) miasto główne Łużacyi Pruskiej, na Nissą Łużycką, czyli Saską, prócz Wrocławia, miasto najludniejsze w Prowincyi, ma bowiem 14,600 mieszk., 21 m. od Wrocł. Jest tu gimnaz. ewang., szkoła realna, dom karności, wyrób znaczny sukien. Olejarnie i i jarmaki wielkie na zboże. Kościół wielki S. S. Piotra i Pawła. Grób zbawiciela, na podobieństwo Jerozolimskiego w wieku 15tym wystawiony. — Reichenbach, 1200 mieszk. Wsi 93.

7. Sprotawa, (Sprottau) pomiędzy Bobrem i Sprotawą, 3800 mieszk., 16 m. od Wrocł. — Przemysław (Primkenau), 1500 mieszk. Wsi 61.

8. Lubiany, (Lauban) 17 mil od Wrocław. Liczba mieszkańców wynosi 6000. Jest tam Gimnazjum ewang., dom sierot, klasztor panien cysterszek S. Magdaleny, dla opatrywania niewiast chorych, fabryki sukienne, warsztaty bawełniane i płócienne. — Schönberg, 1200 mieszk., wyrób ko-bierców. — Marklissa, 1650 mieszk. Robią tutaj wiele płócien i garki sławne. — Seidenberg, 1500 mieszk. — Goldentraum, 350 mieszk. — Wigandsthal, 450 mieszk. Ostatnie dwa, miejsca jarmarczne. Przy Marklisie, Czocha, zamek spu-stoszały. Wsi 56.

9. Bolesław, (Bunzlau) nad Bobrem, ma 5800 mieszk., 14 mil od Wrocł., wielki dóm sierót, największy w Szląsku, połączony z Seminarjum dla nauczycieli Ewangelickich. Robią tu dobre naczynia gliniane. Jest tu garniec wielki, w osobnym domku postawiony; także dwór kolei żelaznej, Brandenburgo-Dolno-Szląskiéj, która się niedaleko

odtąd na dwa ramiona, do Berlina i Drezna rozdziela. — Naumburg nad Kwiczem, 1700 mieszk. — Gnadenberg, osada Hernhutów. Wsi 80.

10. Wielki Głogów, (Gross-Glogau) twierdza mocna nad Odrą, mająca ludności 12,000, 14 m. od Wrocł., 1 ewang., 1 katol. Gimnazjum. Siedlisko sądu najwyższego krajowego dla Szląsko dolnego. Komendantura Dywizyi 9tej. Handel znaczny. — Bolkowice, (Polkwitz) przy drodze Wrocławsko-Berlińskiej. 1700 mieszk., którzy się prócz rolnictwa przy fabrykach sukiennych i drelichowych wyżywiają. — Kuttlau i Kwaritz, dwie małe znaczące miejsciny. Wsi 169.

11. Lwia góra, (Lewenberg) nad Bobrem, 4000 mieszk., 14 m. od Wrocł., znaczne fabryki sukien, dostatek zboża. — Plagwice, o ćwierć mili ztąd; tu jest szpital wielki dla osób na zmysłach obłąkanych. — Neuland, warsztwy sławne gipsu. Wlen, (Lähn) 1000 mieszk., sławne corocznie jednym jarmakiem na gołębie. — Liebenthal, z klasztorem panien, 1500 mieszk. Przędą tutaj bardzo cienkie nici na koronki, wyrabiają płotno, pończochy. — Greifenberg nad Kwiczem, 3600 mieszk. — Friedeberg nad Kwiczem, 2000 mieszk. Wsi 102.

12. Bukowa, (Lüben) na głównym trakcie Berlinsko-Wrocławskim. 3500 mieszk., 9 mil od Wrocł. Mieścina Kocenau i wieś Barszow z instytutem dla panien ewang. Wsi 74.

13. Jelenia góra, (Hirschberg) przy ujściu rzeczki Caken do Bobra. 7500 mieszk., 14 m. od Wrocł., gimnaz. ewang., blechy (bielniki) rafinerya cukru. Fabryka porcelany. To miasto, w okolicy nader przyjemnej leżące, po Wrocławiu jest najhandlowniejsze w Szląsku. Twierdza Kynast, niegdyś przez książąt Świdnickich zamieszkiwana. — Schmiedeberg, 3500 mieszk., trudniących się najwięcej około żelaza i wybornym tkaniem płócien i pięknej bielizny stołowej. W bliskości włość

króla: Erdmannsdorf, z pięknym zamkiem i ogrodem. — Fiszbach, Buchwald, Stohnsdorf, wsi widzenia godne. — Ciepła woda (Warmbrunn), wieś sławna, większa, ludniejsza i lepiej zabudowana od wielu miast znacznych, nad rzeką Caken, w górzystej, lecz bardzo przyjemnej okolicy, o milę od Hysrszberga, mająca dwie wyborne kąpiele. Należy do hrabiów Schafgotsch. Są tu szlifiernie sławne szkieł stołowych. — Eichberg i Kunersdorf, wielkie papiernie, w Szreiberbau buty szklane i szlifiernie szkieł. Wsi 51 a pomiędzy nimi wiele dobrze zabudowanych.

14. Schönaun, nad rzeką Kachbach, 1200 mieszkańców, 11 m. od Wrocławia, Kupferberg, 700 mieszk. Wsi 43.

15. Goldberg-Hainow. Goldberg, (Złotoryja) nad rzeką Kachbach, obfitującą w pstrągi (rodzaj ryb małych, po niemiecku forelami zwanych). Miasto to stare, miało w dawnych wiekach znaczne kopalnie złota. Obecnie słynie dla fabryk sukiennych, ma przeto solusz wielki i wiele fabryk. Ludność jego przechodzi 7000; odległość od Wrocławia mil 7. — Hajnow, (Hainau) na wielkiej drodze Wrocławsko-Drezdeńskiej, 3300 mieszk. Wsi 103, z których 8 tworzą tak nazwaną długą nlicę, niby wieś na 4 mile się ciągnącą.

16. Lignica, stołeczne miasto księstwa tegóż imienia, przy spływie rzeczek Kachbach i Schwarzwasser, 8 mil od Wrocławia, ma 12,000 mieszk. Ma koło siebie na dawnych wałach piękne przechadzki (promenady, zamek dawnych udzielnych książąt z pokolenia Piasta; gimnaz. ewang., szkołę wojskową, przez Cesarza Józefa I. ustanowioną; instytut głuchoniemych; wielką fabrykę sukien, znaczny handel. Okolica jest bardzo żyzna, mianowicie udają się tam warzywa, które daleko bywają wyprowadzane. Siedlisko Regencyi obwodowej. — Partowice,

(Parchwitz) nad rzeką Kachach, przy gościncu Berlińsko-Wrocławskim, gdzie 1200 mieszk. Wsi 133.

47. Landeshut nad Bobrem, 12 m. od Wrocł., 4000 mieszk., miasto to jest zamożne i ma szkołę realną. Handel płócien. W bliskości zniesiony klasztor Gryszobór (Grüssau) z kościołem wspólnym. — Lubawa, (Liebau) 2000 mieszk., nad granicę Czeską. — Schömburg, 2000 mieszkańców. Znaczny wyrob płócien. Wsi 62.

48. Bolkowice (Bolkenhain) nad Nissą państwica, 10 mil od Wrocł., 1700 mieszk., między którymi wielu tkaczy; ruiny twierdzy Bolkona; szczątki zamku Schweinhaus. — Hohenfriedeberg, 700 mieszk., gdzie w drugiej wojnie Śląskiej zaszła krwawa potyczka Prusaków z Austriakami. Wsi 83.

49. Jawór, (Jauer) nad Nissą srozącą się, zwaną Jaworską wodą, która w istocie po deszczu nawalnym, nadzwyczajnie przybiera. Miasto to liczy 6000 mieszk., leży o 8 mil od Wrocławia w przyjemnej, w zboże obfitującej okolicy. Ma szkołę realną, dom karność, drukarnię. Robią tu dobre kielbaski i rękawiczki. Wsi 33.

Przegląd tabelaryczny,
czyli wyszczególniający powiaty obwodu
Lignickiego.

Powiaty.	Powierzchnia kwadratowa	Ludność.	Miejsca znaczniejsze.
1. Wojerezy .	16 $\frac{1}{5}$	23,000	Wojerezy, Wittichenau.
2. Rothenburg	21 $\frac{1}{4}$	38,000	Rothenb., Mużaków, Niski.
3. Żegan	20 $\frac{1}{5}$	44,000	Żegan, Naumburg n. B., Przewóz.
4. Koźuchów .	16 $\frac{1}{3}$	45,000	Koźuchów Neusalz, Beuthen

Powiaty.	Powierz- chnia kwadratowa	Ludność.	Miejsca znaczniejsze.
5 Grinberg .	45 $\frac{9}{10}$	52,000	Grinberg, Rothenburg, D. Wartenberg.
6. Zgorzelec .	46 $\frac{1}{10}$	45,000	Görlitz, Reichenbach w Łu- zacyi.
7. Sprotawa .	13 $\frac{1}{3}$	30,000	Sprotawa, Przemysław.
8. Lubiany . .	9 $\frac{1}{4}$	62,000	Lubiana, Marklissa, Seidenb.
9. Bolesław .	19 $\frac{1}{4}$	81,000	Bolesław, Naumburg n. Kw.
10. W. Głogów	47 $\frac{1}{4}$	63,000	Głogów, Bolkowice.
11. Lewenberg	43 $\frac{1}{3}$	69,000	Lewenberg, Lubawa, Grei- fenberg.
12. Bukowa . .	41 $\frac{3}{4}$	28,000	Bukowa, Barszów, Friedebe- berg.
13. Hyrszberg	10 $\frac{9}{10}$	54,000	Hyrszberg, Szmidberg.
14. Schönau .	6 $\frac{1}{2}$	26,000	Schönau, Kupferberg.
15. Goldberg .	41	48,000	Goldberg, Hajnów.
16. Lignica . .	44 $\frac{1}{2}$	53,000	Lignica, Partowice.
17. Landshut .	7 $\frac{1}{8}$	39,000	Landshut, Lubawa, Szemberg
18. Bolkenhain	6 $\frac{1}{8}$	72,000	Bolkenhain, Hohenfriedeberg
14. Jawór . . .	6 $\frac{1}{4}$	29,000	Jawór.

10. Opis obwodu Regencyi Wrocławskiej.

Obwód Regencyi Wrocławskiej, średnim Szląskiem zwany, ma powierzchnię 248 mil kwadratowych, ludności zaś, 1,400,000, jest przeto, co do ludności w pierwszym rzędzie Państwa Pruskiego. Granicy na północ z obwodem Regencyi Poznańskiej na południe i ku wschodu z obwodem Opolskim, z Szląskim Austryackim, z Morawą i Czechami, na południo-zachód z Czechami, na zachód z obwodem Regencyi Lignickiej. Powierzchnia jego obejmuje krainy górzyste, wzgórza i równiny. Hrabstwo

Kladzkie, kraj górzysty, ma najwyższe wierzchołki na górach śnieżnych i sowich. Okolice górzyste przezniczone są na przemian z równinami urodzajnymi. Rolnictwo jest tu na tak wysokim stopniu, jakiego jeszcze niemal w żadnym innym obwodzie regencyjnym niedopięto. Dostatek węgla kamiennych w powiecie Waldenburg i około Neurode, dostarcza potrzebnego opału dla strony lewej tego obwodu. Oprócz rolnictwa i chodowania bydła, pilnują tu ogrodnictwa owocowego i warzywnego. Panuje tu wielka czynność w fabrykach i rzemiosłach. Znajdują się tu wsi wielkie a pomiędzy nimi największe w królestwie, mające od 4,000 aż do 10,000 ludności. Ludność składa się po większej części z Niemców, na prawym zaś brzegu Odry, panuje w niektórych powiatach Strzelina i Sycowa, i w niektórych powiatach język Polski. W powiatach Strzelina i Sycowa i w niektórych innych okolicach znajdują się też mieszkańcy Czeskiego pokolenia. — Ewangelików 680,000, katolików 400,000, żydów 40,000. Oświecenie ludu jest upowszechnione i znacznie dźwignione i bywa przez jeden uniwersytet (akademię) 8 gimnazyów i 2 szkoły realne dzielnie wzmagane.

Powiaty obwodu Regencyi Wrocławskiej, co do ich położenia, na północno-zachód i południow-schód, są następujące:

1. Gorów, (Guhrau) 3500 mieszk., 10 mil od Wrocławia, około miasta wiatraków 90, które do znacznego handlu mąką dopomagają. — Wąsorz, (Herrnstadt) 1800 mieszk. — Tschirnau, 780 mieszk. Wsi 182.

2. Steinau nad Odrę, 2600 mieszk., 7 mil od Wrocławia, ma wiele sukienników. — Köben, 1000 mieszk. — Rauden, 1200 mieszk. Wsi 62.

3. Strygów, (Striegau) przy poziomiu gór Strygowskich bazaltowych i granitu, z którego wiele kamieni po budowli i na posadzki do Wrocławia i

do Berlina wyrabiają, 4600 mieszk., 7 m. od Wrocł. W mieście tem jest kościół katolicki, najwyższy w Szląsku, sklepienie jego wynosi do 92 stóp wysokości i spoczywa na 24 filarach. Wsi 64.

4. Nowy targ (Neumarkt) 4000 mieszk., 4 mil od Wrocł., w okolicy rośnie wiele tabaki. — Kant, 1600 mieszk., w okolicy obfitującej w zboże. — Lissa, miasteczko z pięknym ogrodem angielskim. Wsi 132.

5. Wołów, (Wohlan) 2300 mieszk., 6 mil od Wrocławia, przez Fryderyka Wielkiego po pożarze r. 1781 nowo odbudowane. — Winzig, 2000 mieszk. Uraz, (Auras) 1000 mieszk., ponad Odrą. Budownictwo łodzi Oderaych. — W bliskości Dyrenfurt nad samą Odrą z ogrodem wspaniałym; 1300 mieszk. — Lubiąż, (Leubus) niegdyś klasztor sławny. Miasteczko tegoż imienia ma 460 mieszk. i urząd królewski kameralny i stadninę krajową koni.

6. Mieliczko-Straburski, (Militsch-Trachenberg). Mielicza miasto powiatowe, 2500 mieszkańców, 8 mil od Wrocł., z pięknym zamkiem i ogrodem. Włość wolna stanowa, Hrabi Maltzan należąca. — Straburek, 2500 mieszk., stołeczne księstwa tegoż imienia, księcciu Hatzfeld należące. Znaczne stawy z pięknymi karpiami. — Pruśnica, (Prausnitz) 2400 mieszk. — Sulów (Sulau) 700 mieszk. — Frejno, (Freihahn) miasteczko, 1100 mieszk. Obydwa ostatnie z przyległościami, należą do rzędu mniejszych wolnych stanowych włości. Wsi 140.

7. Trzebnica, (Trebmitz) najbliżej Wrocławia leżące powiatowe miasto, 4000 ludn., $3\frac{1}{2}$ mil od Wrocł., w okolicy przyjemnej wzgórzami otoczonej, nad źródłem rzeczki i pięknego byłego klasztoru panien Cystersek. W gmachu klasztornym machina sukien kupca Oelsnera w Wrocławiu. — Stroża, (Stroppen) 750 mieszk. Wrocławianie nawiedzają często w okolicy Trzebnice las Buch-

wald (bukowinę) i wsi z kąpielami: Skarżinę i Obornik. Wsi 164.

8. Syców, (Polmsch-Wartenberg) 2100 mieszkańców, 10 mil od Wrocławia, 2 zamki z pięknymi ogrodami, księciu Biron-Kurland należące. Pasma stawów Sycowskich, tworzące szereg stawów na dwie mile długości. Lasy znaczne mnóstwo ryb i zwierzyny. — Twardagóra, (Festenberg) 2000 ludn., należące hrabi Reichenbach. Sukiennictwo, fabryka zwierciadeł. — Miedzybórz, (Medzibor) 1150 mieszk., winnice. — Bralin i Goszcz (Goschütz) małe miasteczka. — Bukowina, z wodą mineralną. Wsi 118.

9. Waldenburg, 2500 mieszk., 10 mil od Wrocł. Urząd górniczy i sądowy. W okolicy znaczne kopalnie węgla kamiennego. Handel płócien. — Frydland, 1100 mieszk., Jarmaki na płótna i i przędzę. — Gottesberg, 2000 mieszk., miasto w państwie Pruskiem najwyżej położone. Wprowiadanie tem znajdują się okolice górzyste, z kąpielami. Grody starożytne i ruiny zamków w przyjemnem położeniu są: Neuhaus, Hornschloss, Zeiskenschloss, Freudenschloss, Kynau w dolinie Szląskiej, Fürstenstein. Salzbrunn, kąpiel. — Altwasser, (Stara woda) z sławnymi wodami mineralnymi. — Charlottenbrunn, miejsce jarmarczne i kąpiele. Wsi Wüste-Waltersdorf, Tannhausen i Wüste-Giersdorf, sławne fabrykami i handlem płócien. Wsi 103.

10. Świdnica (Schweidnitz) nad Bystrycą, twierdza z 40,000 ludności, miasto dobrze zabudowane o 7 mil od Wrocławia. Kościół katolicki jest wspaniałej struktury, ma piękną wieżę, która pomiędzy najwyższe w Szląsku liczyć się może, wysokość jej wynosi bowiem 327 stóp., Gimnaz. ewang., dom poprawy; jarmaki sławne na zboże. — Frejburg, 2650 mieszk., nad rzeczką Polznicą. — Sobotka. (Zobten) 1500 ludn., w bliskości góry tegoż samego

imienia, w porze letowej przez podróżujących dla rozrywki, często odwiedzane. Przy poziomie góry wieś Górka (Gorkau) z ogrodem i piwowarnią Bawarską. Wsi 119.

11. Wrocław, (Breslau) miasto główne kraju, trzecia stolica króla, nad obiema brzegami Odry i Olawy położone, po Berlinie największe w całej monarchii Pruskiej; mające obwodu blisko dwie mile, w okolicy zupełnie równej; cokolwiek bagnistej, ale urodzajnej. Liczy 100,000 mieszkańców, $\frac{2}{3}$ ewang., $\frac{1}{3}$ katol., 3500 żydów. Miasto to jest siedziskiem najwyższych władz prowincjonalnych: wyższego sądu krajowego, Prezidyum naczelne, Regencya, Kom-mendentura generalna; wiele instytutów naukowych, kunsztu i dobroczynności. Handel kwitnący. Znac-zne fabryki i rękodzielnie. Wrocław składa się z miasta starego i nowego, Piasku, Tumu, Bürger-werder i siedmiu przedmieść, pomiędzy którymi Świd-nickie najokazalsze i część najpiękniejszą miasta stanowiące. Miasto ma 4150 domów. Niegdyś było dosyć mocną fortecą, od roku 1814 zaczęto wały i mury znosić, a na miejscach powstały ogrody i przechadzki publiczne, do najpiękniejszych w Niem-czech należące. Do placów najokazalszych, których miasto 37 liczy, należą: wielki rynek z ratuszem starożytnym; plac Blüchera, (dawniej solnym ryn-kiem zwany) w pośrodku którego posąg miedziany feldmarszałka Blüchera stoi; nowy rynek, pospolicie drewnianym zwany, z fontanną; plac generała Tauen-cyna, gdzie pómnik jego wystawiony. Większym i coraz i bardziej się upiększającym jest plac mu-strów wojskowych z pałacem królewskim, teatrem nowym, domem gubernatorskim i z gmachem stanów. Do ulic najpiękniejszych liczy się: ulica S. Woj-ciecha, Olawska i Świdnicka. Kościołów ma miasto 37, których wieże piękne miastu widok poważny nadawają; pomiędzy nimi jest wieża przy kościele S. Elżbiety 364 stóp wysoka. Miasto ma Uniwer-

syttet, Alumnat, czyli Seminaryum dla studentów katolickich, przysposobiających się do stanu duchownego; Rezydencyą Biskupa Wrocławskiego; Bibliotekę królewską, ogród botaniczny; 1 katol. 3 ewang. gimnazye, wieżę astronomiczną. Z pomiędzy wielu instytutów dobroczynności należy wymienić klasztory Bonifratrów (braci miłosiernych) Elizabetanek i Urszulinek. Wsi w bliskości, najbardziej uczęszczane bywają dla zabawy: Sitnik (Scheitnig) Pöpelwitz z lasem dębowym, Os-
wice, z szanccem Szwedzkim i pagorkiem przyjemnym, na którym kaplica P. Maryi. Marienau. Wsi 203.

13. Oleśnica, (Oels) nad ręką Olszą, mi główne księstwa tegoż imienia, ma 6000 mieszk., 4 mil od Wrocł. Ma gimnaz. ewang. pomiędzy Szląskiem i najhojniej uposażone. Wieże jego piękne, czynią go okazałym. Jest tu zamek starożytny, z ogrodem angielskim, bażanterią zwauym. W połowie drogi od Oleśnicy do Wrocławia leży Sybilleort, zamek piękny księcia Oleśnicko-Bruświckiego. — Bierutów, (Bernstadt) 3500 mieszk., w okolicy w zboże obfitującej. — Psie pole, (Hundsfeld) $\frac{3}{4}$ mil od Wrocł., 800 mieszk. — Juliusburg, 800 mieszk. Wsi 131.

14. Olawa, (Ohlau) 4300 mieszk., $3\frac{1}{2}$ mil od Wrocł. nad Odrą. Obywatele trudnią się od dawna uprawą tytoniu, co się dobrze udaje. W wsi pobliskiej Zwierzyniec (Thiergarten) znajduje się młyn wielki Amerykański. — Wanzyn (Wanssen), 1400 mieszk., ma okolice w zboże obfitujące. Łaskowice o trzy mile od Wrocławia, podług tradycyi, dawniej miasto, teraz wieś z browarem na piwo bawarskie, w Jalcach piękny zamek z ogrodem. Wsi 108.

15. Namysłów, (Namslau) dawniej twierdza, której fortyfikacye 1741 zniesione zostały. Są tu sławne jarmaki na bydło. — Rychthal, (Reichthal)

nad rzeczką Rudnicą, miasteczko, mające 1200 mieszk. większą częścią rolnictwem się trudniących. Miejsce, (Städtel) wieś znaczna, gdzie wiele żydów. Szmogorzów, gdzie był pierwszy kościół chrześcijański w Szląsku wystawiony.

16. Kladzko (Klacko) (Glatz) miasto główne hrabstwa tegóż imienia twierdza mocna, przez którą rzeka Nissa płynie; ma 7300 mieszk., 12½ mil od Wrocł. Miejsce najwarowniejsze stanowi góra zamkowa. Widok ztamtąd, gdzie posąg S. Jana Nepomuka stoi, nader jest piękny. Miasto ma 1gimnaz. katolickie. — Duśnik (Reinerz) z kąpielami, 2200 mieszk. W bliskości kopalnie rudy i huty żelazne. — Lewin (Miasteczko), 1300 mieszk., na drodze wielkiej z Wrocławia do Pragi, w bliskości kąpiele sławne w Chudobie. — Hradek, (Wünschelburg) 1300 mieszk., u podnoży góry Heuscheuer (siennej szopy). Niedaleko odtąd jest Albendorf, miejsce sławne odpustami. — Neurode, 4600 mieszk., sławne fabrykami sukien. Jest tu i fabryka tabaki. Kopalnie węgla kamiennego w Bukowie (Buchau) Szlegel, Hainsdorf. Wsi 117.

17. Franksztyn (Frankenstein) 6300 mieszk., 9 mil od Wrocł., bardzo przyjemne i wesołe miasto. Pomiędzy mieszkańcami jego panuje wiele przemysłu. Kołodzieje tutejsi robią dobre i piękne powozy. Grunt w okolicy na pszenicę najzdatniejszy. — Warta nad Nissą, 1000 mieszk., kość: piękny katolicki z odpustami; na wierzchołku góry przyległej kaplica. — Reichenstein, 1600 mieszk., kopalnie arszeniku, w czasach dawniejszych złota; 3 młyny prochowe. — Srebrna góra, (Silberberg) 1000 mieszk., obok miasteczka: twierdza tegóż imienia z ogromnemi jej fossami w skale wykowanemi, dzieło Fryderyka W. Twierdzę tę, na górze leżącą, przechodzi tylko Ehrenbreitenstein. Wsi 63, pomiędzy którymi: Kamieniec (Camenz) nad Nissą,

niegdyś klasztor, z zamkiem przepysznym małżonki Alberta, księcia Pruskiego.

18. Niemcz, (Nimptsch) 1200 mieszk., w pięknej okolicy o 7 mil od Wrocł. na wzgórzu, jedno z najstarszych miast w Szląskn. — Kozienice (Kosemitz). Czerwony zamek (Rothenschloss). Wsi 84.

19. Strzelin, (Strehlen) 4200 mieszk., 3 mil od Wrocł., w okolicy zbożorodnej. Osady Czechami zamieszkałe: Husiniec, Podiebrat, Mehltheuer (Droga mąka). Wsi 80.

20. Brzég, (Brieg) 11,000 mieszk., 6 mil od Wrocł. Urząd nadgórniczy Szląska, gimnaz. ewang., dom wielki Karności dla winowajców. W bliskości Molwice, gdzie zaszła 10. Kwietnia 1741 r. potyczka Prusaków z Austryakami. — Lewin (Löwen) nad Nissą, 1500 mieszkańcy. — Katowice (Karlsmarkt) i Michałow (Michellau), dwa miejsca mające jarmarki, każde z 700 mieszkańcami. Wsi 74.

21. Habelszwerd, 2600 mieszk., 14½ mil od Wrocławia. O milę ztąd Nieder-Langennau gdzie źródło kwaśnej wody wypływa Wölfelsgrund, młyn sławny wodospadem Wölfelsfall. Spada tu strumyk ze skały prostej i czarnej 82 stóp wysokości, do przepaści kocielkowatej. — Mittelwalde, miasto mające 1650 mieszk. i komorę główną celną. — Wilhelmsthal, 550 mieszk., miasteczko w Szląsku najmniejsze. — Landek, miasto mające 1500 mieszk., w przyjemnej dolinie, którą Biela przepływa. Są tu dwie ciepłe kąpiele.

22. Ziemnice, (Münsterberg) miasto niegdyś główne księstwa tegoż imienia, nad rzeką Olawą, obszerne ale nie dobrze zabudowane, o 8 mil od Wrocławia, mające 3800 mieszk. — Henryków (Heinrichau) niegdyś klasztor bardzo okazały, do którego wielkie lasy i 34 wsi należały. Obok bywszego klasztoru jest miasteczko tegoż imienia. Wsi liczy ten powiat 60.

Przegląd tabellaryczny
czyli wyszczególniający powiaty obwody Regencyi
Wrocławskiej.

Powiaty.	Powierz- chnia kwadratowa	Ludność.	Miejsca głośniejsze.
1. Górów (wła- ściwiej Góra	12 $\frac{3}{4}$	34,500	Góra, Wąsorz, Tschirnau (Cierń).
2. Steinau . . .	7 $\frac{1}{2}$	22,000	Steinau, Köben, Rauden.
3. Strygów . .	6	24,500	Strygów.
4. Nowy targ .	13	46,000	Nowy targ, Kant.
5. Wołów . . .	14 $\frac{9}{10}$	42,000	Wołów, Winzig, Uraz.
6. Mielicza . .	17 $\frac{1}{3}$	32,000	Mielicza, Straburek, Prusznica
7. Trzebnica .	15 $\frac{1}{3}$	47,000	Trzebnica, Stróża.
8. Syców . . .	14 $\frac{4}{5}$	42,000	Syców, Twarda góra, Mie- dzibór.
9. Walden- burg	7 $\frac{1}{10}$	50,000	Waldenburg, Friedland, Got- tesberg.
10. Świdnica . .	10 $\frac{3}{4}$	56,500	Świdnica, Freiburg, Sobotka.
11. Wrocław . .	14 $\frac{2}{3}$	140,000	Wrocław.
12. Oleśnica . .	16 $\frac{1}{2}$	54,000	Oleśnica, Bierutów.
13. Reichen- bach	6 $\frac{3}{4}$	51,500	Reichenbach, Langenbielau, Gnadenfrej.
14. Olawa	11 $\frac{1}{3}$	43,000	Olawa, Wanzyn.
15. Namysłów	10 $\frac{1}{5}$	29,000	Namysłów, Rychthal, Szmo- gorzów.
16. Kladzko . . .	15 $\frac{1}{2}$	75,500	Kladzko, Dusznik, Lewin, Hradek.
17. Franksztyn	8 $\frac{2}{3}$	43,000	Franksztyn, Reichenstein, Srebrna góra
18. Niemcz . . .	6	26,500	Niemcz.
19. Strzelin . . .	6 $\frac{1}{2}$	27,500	Strzelin, Prieborn.
20. Brzeg	10 $\frac{9}{10}$	42,000	Brzeg, Lewin, Molwice.
21. Habel- szwerd.	14 $\frac{2}{5}$	45,000	Habelszwerd, Mittelwalde, Landek.
22. Ziębice . . .	6 $\frac{2}{5}$	29,000	Ziębice, Henryków.

11. Opis obwodu Regencyi Opolskiej.

Rozległość obwodu tego wynosi 243 mil kwadratowych, byłby więc co do jego obszerności tylko o 3 mil mniejszy jak obwód Wrocławski, atoli, co do liczby mieszkańców, daleko za nim zostaje, albowiem ma tylko 980,000 ludności. Obwód Opolski graniczy od strony północno-wschodniej z Polską, na wschód z wolnym krajem Krakowskim, na południe z Galicyą, Śląskiem Austryackim i z Morawą; na zachód północny z obwodem Wrocławskim i z wielkiem księstwem Poznańskim. Część ta Śląska, jest po większej części krajem równym, gdzie nigdzie są tylko wzgórki nie wielkie. W powszechności Śląsk górny jest równiną wysoką i tylko po części do krain górzystych policzón być może. Pamięci godnym czynią obwód ten, bogate jego kopalnie rudy i węgla kamiennego, które i wprzyszłych wiekach wyczerpanemi nie będą. Na lewym brzegu Odry jest rolnictwo dobrze uporządzone. Stada owiec, najbardziej polepszonych, są w Kuchelnej, w Kazimierzu i. t. d. Handel znaczny w Raciborzu i po innych miastach. Fabryki wielkie, huty, drukarnie książek, blachownie, żelazolejnie, szklarnie są liczne. Mieszkańcy są po większej części plemienia Słowiańskiego i tylko w powiatach Głupczyc, Nisse i Grodkowa, większą częścią Niemcy. Wykształcenie duchowne coraz się bardziej wzmaga i dobrze pomnaża przez koleje żelazne. Pięć gimnazyów, 4 seminaryum dla nauczycieli, i 1000 szkół mniejszych, przyczyniają się dzielnie do oświecenia ludu.

Obwód Opolski ma powiaty następujące.

1. Grodków, (Grotkau) 2200 mieszk., 7 mil od Wrocł. Miasto przyjemnie zabudowane. — Odmuchów, (Ottmachau) 2,600 mieszk., w pięknej okolicy. Wsi 85.

2. Kluzborek (Krenzburg) nad Stobrawą, 3,400 mieszk., 12 mil od Wrocł., miasto pięknie zabudowane, ma od Fryderyka W. założony dom ubogich. — Byczyna, (Pitschen) 1900 mieszk., — Waleczyn, (Konstadt) nad Brynicą, 1400 mieszkańców. Rudę dobrą kopią przy Maciejowie i Nagodowicach. W Szymonkowie wielka szklarnia. Wsi 111.

3. Nissa, (Neisse) miasto mocno warowne pierwszego rzędu, nad Nissą i Bielą, 12,000 mieszk., 11 mil od Wrocł., gimnaz. katol. i szkoła realna, fabryka wielka strzelby ręcznej i w bliskości fabryki prochu. Drukarnie ksiąg. — Paczków, (Patschkau) 3500 mieszk. — Koziascyja (Ziegenhals) w górach Szląsko-Morawskich. Wsi 123.

4. Niemodlin, (Falkenberg) 1500 mieszk., 10 mil od Wrocł. nad Scinawą (Steine) z zamkiem wspaniałym. — Szurgoszcz, (Schurgast) 600 mieszk., przy ujściu Nissy do Odry. — Fyrląt, (Friedland) 750 mieszkańców, miasteczko. Niedaleko odtąd Tyłowice z fabryką porcelanu i fajansu. Wsi 84.

5. Opole, (Oppeln) miasto główne obwodu, na prawym brzegu Odry, 7000 mieszk., 12 mil od Wrocł., w nowszych czasach rozprzestrzenione i gmachami pięknymi, mianowicie, ratuszem, domem regencyjnym i szkołą dla akuszerok, przyozdobione, mające Gimnaz. katol. i szkołę budowniczą, drukarni 2, zamek starodawny książąt panujących, z pokolenia Piastów. — Krapkowice (Krappitz) nad Osobłogą, tu do Odry uchodzącą, 1600 mieszk. Palą tu dobre wapno i robią wiele wozów. — Prusków, (Proskau) 800 mieszk., obok zamek starożytny i fabryka fajansu. — Pokój, (Karlsruhe) 1900 mieszk., z pałacem i ogrodami pięknymi księcia Wirtemberg. — Ozimek, (Malapane) żelazolejnia królewska. — Zagwizdzie (Friedrichsthal) znaczne huty żelazne. Wsi 96.

6. Olesno, (Rosenberg) 2650 mieszk., 14 mil od Wrocł., w bliskości źródeł Stobrawy. Grunta okolicy piaszczyste, jednak dosyć urodzajne. W mieście tem jest kościół farny, niegdyś Augustynianów, za miastem Ś. Anny, z drugiej strony na pogórku: Ś. Rocha. Rynek zdobią piękne posągi kamienne: Panny Maryi i Ś. Jana Nepomuka. Drukarnia książek. Zaraz przy mieście: Szywałd, wieś z pięknym zamkiem i ogrodem. — Gorzów, (Landsberg) nad samą Polską granicą, 1000 mieszk., komora celna. Przy Bodzanowicach i Sternalicach kopią rudę. Wsi 111.

7. Prudnik, (Neustadt) 5000 mieszk., 15 mil od Wrocł., nad rzeczką Prądnik, w bliskości granicy Austriackiej, komora główna. Klasztor braci miłosiernych. — Mały Głogów, pospolicie Głogówek, (Oberglögaun) 3000 mieszk., zamek piękny hrabie Oppersdorf, Seminarium nauczycieli katolickich. — Biała, (Zülz) nad rzeczką Białą, 2200 mieszk. — Małe Strzelce, 880 mieszk., miasteczko. — Ścinawa, (Steinau) miejsce z jarmakami. — Chrzelice, z zamkiem starożytnym.

8. Wielkie Strzelce, (Gross-Strehlitz) 2000 mieszk., 16 mil od Wrocł., miejsce główne państwa tegoż imienia, hrabi Renard należącego i 44 mil kwadratowych obejmującego. — Leżnica, (Leschnitz) 1100 mieszk., przy poziomie góry Chełm 1350 stóp wysokości, Świętoańska zwanej, na której klasztor byłych Franciszkanów i kościół piękny, a na około kaplice, w których są obrazy, mękę Jezusa przedstawiające, kalwaryą zwane. Tu kilka razy w roku po kilkanaście i po kilkadziesiąt tysięcy pielgrzymów na nabożeństwa przybywa. — Jemielnica, z pięknym kościołem byłych Cystersów i młynem Amerykańskim.

9. Lubliniec (Lublinitz), 2100 mieszk., 17 mil od Wrocławia, pomiędzy rzeczkami Zagłówek i Lubica, gdzie w krótkim czasie Pedagogium (szkoła

wyższa z funduszu ś. p. godnego Grotowskiego, otworzone będzie. — Dobrodzień (Guttentag), 2100 mieszk. — Woźniki (Woischnik) nad granicą Polską, miasteczko, mające 972 mieszk. i przykómorek celny. Lasy pobliskie mają imiona niegdyś przez książęcia Bernada Opolskiego, miastu temu nadanych wsi: Pieniądz i Świętwoda. W Koszęcinie, zamek piękny książęcia Hohenlohe-Ingelfingen; w Glinicy, fabryka fajansu; przy Boronowie i Kochanowicach kopią rudę; przy Lubeczku łamią kamienie wapienne. Cieszowa, gdzie Synagoga żydowska. Rędzina z szklarnią. Przy Lubszy, góra Grojec, przeszło 4000 stóp wysoka. Wsi 89.

10. Koźle (Kosel) twierdza nad Odrą. 2600 mieszk., 17 mil od Wrock., z wieżą warowną na 300 dział. — Borysławice, 300 mieszk. zamek. — Gnadenfeld, osada HERNHUTÓW, 300 mieszk.; Seminarium dla księży tegoż wyznania. Dobre piwo. Sławięczyce, z pięknymi budowlami i znakomitami hutami.

11. Bytóm (Beuthen OS.), 3500 mieszk., 24 m. od Wrock., nad potokiem Kliczborn, poniżej Kocawą zwanym. W okolicy kopią nie tylko rudę, lecz i ołów, galman i węgle kamienne. Tysiące ludzi mają ztąd swe pożywienie. — Szarlej, Królewska huta, Laura, mają takowe kopalnie przytem, oprócz Piekar niemieckich, gdzie kościół wspinały budują, huty widzenia godne. — Góry Tarnowskie (Tarnowitz), 3300 mieszk., urząd królewski górniczy; kopalnie tutajsze ołowiu, rudy i kruszczu srebrnego ciągną się aż pod samo miasto. Machina wielka ściąga wody podziemne. Sztola spławna ciągnie się z tamtąd aż do Strzebnice, gdzie srebro i glejty wytopiają. W bliskości sucha góra. — Myśłowice, miasteczko z 1300 mieszk., nad Przemzą, mostem długim od Modrzejowa, निकчемnej Polskiej mieściny, oddzielone. — Mias-

teczko (Georgenberg), 700 wieszk., mające dorocznie jeden jarmak. Wsi 139.

12. Głupczyce (Leobschütz), nad Psiną, 5600 mieszk., 18 m. od Wrocł., ma gimnaz. katol. Jest to jedno z najstarszych miast w Szląsku, w okolicy w zboże obfitującej, dla tego też tu najniższe ceny zboża bywają. — Baborów (Bauerwitz), 2000 mieszk. rolnictwem się trudniących. — Kietrz (Katscher), nad rzeczką Troja, miasto Arcybiskupowi Ołomunieckiemu należące, ma 2300 mieszk.; kopalnie gipsu przy Dyrszlawie. — Niemiecka Cerekwia (Deutsch-Neukirch), Bładyn i Tropolowice, miejsca jarmaczne. Wsi 97.

13. Toszecko-Gliwicki. Gliwice, przy ujściu Ostropy do Kłodnicy, 7000 mieszk., 24 m. od Wrocł.; gimnaz. katol.; urząd hutny; huta, największa w kraju Pruskim, gdzie garnki, piece, kotły i inne naczynia i narzędzia z żelaza odlewają; dworzec kolei żelaznej. Przy hucie Gliwickiej trudni się przeszło 500 ludzi, którzy corocznie blisko 80,000 cetnarów żelaza wyrabiają. — Pyskowice (Peiskretscham), 3200 mieszk., przy wielkim trakcie Wrocławsko-Krakowskim, nad rzeką Bramą (Drama). — Toszek (Tost), dawniej powiatowe. Ruiny, niegdyś bardzo wspaniałego zamku. Ratusz wielki. Ludności 1320. — Sosnowice (Kieferstaedtel), miasteczko nad Bierawką, 614 mieszk., fabryka łyżek blachowych, obok zamek okazały. — Wielawieś (Langendorf), 1020 mieszk., ma dosyć znaczne jarmaki. Synagoga, czyli bożnica żydowska.

14. Racibórz (Ratibor), 7500 mieszk., 22 m. od Wrocł., nad Odrą, która tu spławną być zaczyna. Siedlisko wyższego sądu krajowego i ziemstwa (Landszaftu) górnoszląskiego; gimn. ewang., w byłym klasztorze Dominikanek; instytut dla głuchoniemych. Zamek dawnych Piastów. W mieście wspomnienia godnym jest gmach ozdobny dla szkół elementarnych, również i gmach sądu wyższego,

obok którego dom wielki dla więźniów. Handel znaczny, jarmarki na zboże i len. W kościele farnym grób S. Eufemii. — Hulczyn, 2300 mieszk., nad Opawą. — Miasteczka: Kranowice, 1500, Szudzice (Zauditz) 1000 i Beniszewo (Beneschau) 400 mieszk. mające. — Kuchelna, gdzie wyborne stada owiec księcia Lichtenstein. Wsi 120.

15. Rybnik nad rzeką Rudawą; 2300 mieszk., 24 mil od Wrocł., w okolicę lasy zamożnej. Dóm dla inwalidów stanu żołnierskiego. — Żary (Sohrau) 3400 mieszk. — Wodzisław, (Loslau) 1800 mieszk. — Pilchowice, 600 mieszk., klasztor braci miłosiernych. — Kokoszyce z kąpielą siarczaną. — W Radoszowie łamią kamienie młyńskie. Wsi 124.

16. Pszczyna, na obóh stronach rzeczki tegoż imienia, po niemiecku Pless, 3000 mieszk., 27 mil od Wrocł., miasto główne księstwa tegoż imienia, do księstwa Anhalt-Köthen należącego. Kraj ten obfituje w lasy, żelazo, stawy rybne. Właściwe dobra książęce składają się z 55 wsi. Obok rynku tego miasta, stoi zamek piękny a za nim leżą ogrody obszerne. Miasto to ma znaczne sukiennictwo i farbiernie. — Mikołów, (Nicolai) 2600 mieszk., rolnictwem się trudniących. — Biegnów (Berun) komórą główną celną, stawy rybne. — Wyrów, gdzie kamienie piaskowe. Wsi 108.

Prze gl ą d t a b e l a r y c z n y,
czyli
wyszczególniający obwody Regencyi Opolskiej.

Powiaty.	Powierz- chnia kwadratowa	Ludność.	Miejsca znaczniejsze.
1. Grodków . .	9 1/2	34.000	Grodków, Odmuchów.
2. Kluzborek . .	10 1/2	32.000	Kluzborek, Byczyna Wałczyn.

Powiaty.	Powierz- chnia kwadratowa	Ludność.	Miejsca znaczniejsze.
3. Nissa	43 $\frac{1}{4}$	72,000	Nissa, Paczków, Ziegenhals.
4. Niemodlin .	41 $\frac{1}{10}$	34,000	Niemodlin, Szurgoszcz, Fyr- łat. -
5. Opole	26	68,500	Opole, Krapkowice, Prusków, Pokój.
6. Olesno . . .	46 $\frac{1}{3}$	37,000	Olesno, Gorzów.
7. Prudnik . .	44 $\frac{1}{2}$	62,000	Prudnik, Głogówek, Biała.
8. W. Strzelce	46 $\frac{1}{2}$	38,000	W. Strzelce, Leżnica, Ujazd.
9. Lubliniec .	48 $\frac{1}{4}$	34,000	Lubliniec, Dobrodzień, Wo- źniki.
10. Głupczyce	43	64,000	Głupczyce, Kietrz, Baborów.
11. Koźle	42 $\frac{1}{2}$	45,000	Koźle, Gnadenfeld.
12. Bytóm . . .	44 $\frac{1}{6}$	50,000	Bytóm, Góry Tarnowskie, My- słowice.
13. Toszek . . .	46 $\frac{1}{2}$	53,000	Gliwice, Toszek, Pyskowice.
14. Raciborz . .	45 $\frac{3}{4}$	69,000	Raciborz, Hulczyn, Szudzice.
15. Rybnik . . .	43 $\frac{2}{3}$	46,000	Rybnik, Żary, Wodzisław, Pil- chowice.
16. Pszczyna .	49 $\frac{1}{2}$	54,000	Pszczyna, Mikołów, Bieruń.

12. Podział Prowincyi.

Szląsko, jako się wyżej namieniło, dzieli się na trzy obwody Regencyjne: Lignicki, Wrocławski i Opolski. Każdy obwód składa się z pewnej liczby powiatów i bywa przez władzę Regencyjną rządzony. Regencye, mające Prezesa naczelnego, podlegają Naczelniectwom wyższym i dzielą się, co do spraw swoich, na trzy oddziały: 1) spraw wewnętrznych, 2) kościelnych i naukowych, 3) na sprawy poborowe, kameralne i leśnictwa.

Szląsko ma powiatów 57, mianowicie 49 pod Regencyą Lignicką, 22 pod Regencyą Wrocławską

a 46 pod Regencyą Opolską stojących. W każdym powiecie stanowi konsyliarz ziemianski (Landrat) władzę powiatową, mający do pomocy Sekretarza powiatowego. Pospolicie ma urząd powiatowy Kancellaryą swoją w mieście powiatowem i wykonywa obowiązki swoje pod dozorem Regencyi przełożonej i za pomocą Żandarmów.

W celu podawania układów o sprawach powiatowych, często bywają posiedzenia powiatowe (trzymane, na których się deputowani powiatowi, pod prezydencyą Landrata naradzają. Landrat stanowi pośrednika pomiędzy gminami powiatu i Regencyą, tak, że przez niego wszystkie jej sprawy wykonywane bywają. Rozdziela on podatki i pobory na mieszkańców powiatu, zawiaduje branką do służby wojskowej, czuwa nad zarządzaniem gminów i szkół, jednym słowem: jest on w wszelkich sprawach poradcą najpierwszym w powiecie. Pod dozorem jego stoją zarządzenia gminów wiejskich i sołtysi, którzy albo przez panów dziedzicznych obierani i przez Landratów potwierdzonemi bywają, lub też urząd ten prawem dziedzictwa obejmują. Ci zaś są upoważnieni: zwoływać członków, prawo do głosowania mających, gdzie im w zgromadzeniach takowych, gromadą zwanych, rozkazy Regencyi, albo urzędu Landrackiego ogłaszane bywają. Rozkładają oni także składki gminowe, zbierają podatki i zarządzają sprawami policyjnymi w gminie. Obok siebie mają Sołtysi dwóch starszych przysięgłych i pisarza gminnego, który także przysięgłym być powinien i mogą też w potrzebie naglej niektóre sprawy sądowe spełniać, n. p. testamenty pisać.

Zarządzeniem miast kierują Magistraty w każdym mieście ustanowione, według ordynacyi powszechnej, dla miast wydanej, w towarzyszeniu z deputowanemi (reprezentantami) miejskiemi, pod dozorem tyczącej się Regencyi. Na czele Magi-

stratu jest Burmistrz, którego deputowani miasta, na czas krótszy lub dłuższy, albo też dożywotni obierają, a którego Regencya potwierdza. Jako Landrat powiatowemi, kieruje on policją i wszystkim, co się tyczy porządku i zabezpieczenia publicznego. Pomocnikami Burmistrza są radzcy (w miastach większych senatorowie) i inni jemu podlegający urzędnicy. Urzędy te są płatne, wiele zaś z nich tylko honorowe. W miastach mniejszych składa się Magistrat z Burmistrza płatnego, jednego radzcy, pobierającego pensyą, który oraz urząd Rendanta kassy (Podskarbiego) piastuje i z 4 lub 6 bezpłatnych radzców lub Senatorów, do których w miastach rzędu średniego Syndyk należy, który się czynnościami prawnymi zajmuje. Dozorey oddziałowi, przez deputowanych miejskich na lat 6 obrani i od Magistratu potwierdzeni, stanowią władzę temuż podległą, stosującą się do okoliczności miejscowych.

Oprócz odgraniczenia na obwody Regencyjne, dzieli się Szląsk na margrabstwo Łużackie, księstwo Szląskie i hrabstwo Kladzkie. Podług podziału ziemstwa, jest w Szląsku Dyrekcyja generalna ziemstwa w Wrocławiu i 8 ziemstw podług dawniejszych księstw i wolnych włości stanowych. W dawnych czasach, składał się Szląsk z 16tu księstw, a te były: w górnym Szląsku: Opole, Nissa, Racibórz, Cieszyn, Opawa, Karniów; w dolnym zaś 10 następujących: Wrocław, Brzeg, Lignica, Świdnica, Jawór, Ziębice, Głogów, Oleśnica, Wołów i Żegan, obecnie tylko z imion swych za posadę dla ziemstw istniejące. Wolnych stanowych włości liczy się w Szląsku także 16, mianowicie: Straburek, Karolát, Bytóm, Pszczyna (z tytułem księstw) Syców, Mielicza, Bytóm w górnym Szląsku, Goszcz, Mużaków, Kynast, Fürstenstein (wolne włości większe, czyli pierwszego rzędu); Wodzisław, Sulów, Nowy zamek (Neu-

schloss), Frejno i Ziembico-Franksztyn, (mniejsze wolne włości).

13. Monarchia, Naczelnictwo wyższe i Regencye.

Prowincya Szląsk jest częścią Państwa czyli królestwa Pruskiego, które się na ośm Prowincyi dzieli, któremi ośm Prezydentów naczelnych zarządza. Prowincye te są: Szląsk, Wielkie księstwo Poznańskie, Prusy, Pomorze (Pomerania), Brandenburg, Saxonia, Westfalia i Prowincya Nadreńska. Powierzchnia ich czyni 50,50 mil kwadrat., liczba mieszkańców dochodzi 15 milionów. Prowincye te podzielone są: na 25 obwodów regencyjnych i na 326 powiatów.

Najwyższym rządcą kraju jest król, na ten czas Fryderyk Wilhelm IV. od 7. Czerwca r. 1840 na tronie siedzący. Zastępcą króla i ministeryów w każdej Prowincyi jest Prezydent naczelny. Stanowi tenże osobę najwyższą Prowincyi, pośrodek powszechnie ziednoczający, władzę najwyższą wykonawczą, dozór mającą i radę czyniącą. Jemu podlegają Prezydenci naczelni Regencyjni. Regencye są właściwemi, powszechnie zarządzającemi władzami w Prowincyach a zwłaszcza w powierzonych im obwodach. Prezydent naczelny jest środkiem zarządzenia; rozdaje on pojedynczym członkom Regencyjnym ich czynności i jest za całkowitą administracją odpowiedzialnym. Wrocław jest rezydencyą Naczelnictwa najwyższego w Szląsku.

14. Zawiadowanie sprawiedliwości.

Wolą króla jest, aby sprawiedliwość i zabezpieczenie dla każdego obywatela w kraju panowało, dla tego są wszędzie sądy ustanowione. Niemal w wszystkich Prowincyach państwa Pruskiego jest

prawo powszechne (Landrecht, w języku niemieckim pisane) i ordynacya sądowa, (Gerichts-Ordnung) za księgi prawne poważane. Władza sprawiedliwości rozstrzyga nad tem: co moje a co twoje; w sprawach sprzecznych, spadkobierczych i innych. Do zawiadywania praw są sądy ziemsko-miejskie, miejskie i patrymonialne, po większej części dla gmin wiejskich. Każda Prowincya ma kilka sądów wyższych, którym sądy mniejsze podlegają, pod imieniem sądów nadziemianskich (Ober-Landes-Gerichte) których w całym państwie jest dwadzieścia. Te zaś złożone są z Prezydenta naczelnego, z radców, assesorów, referendarzy i auskultatorów. Jeżeli kto mieni, że się przy wyroku sądu niższego uspokoić niemoże, wtedy wolno mu do sądu wyższego apelować. Nad sądem wyższym stoi jeszcze, jako urząd najwyższy, trybunał tajemny w Berlinie w sprawach ważnych sądowych wyrok ostatni czyniący. Urzędy sądowe są oraz zawiadowcami sprawach sierocych, w obwodach swoich. Zastępują one sieroty od nieprawości, są zachowawcami ich majątku aż do ich pełnoletności. Starają się one także prawnem postępowaniem w sądzie o obelgi, aby żaden obywatel krajowy, bądź też i obcy, niebył słowem lub gwałtownie skrzywdzony. Jeżeli kto drugiego słowem lub technięciem się jego osoby znieważy, bywa podług prawa ukarany. Zbrodniarze podpadają karom kryminalnym. Umysłne zabójstwo bywa skazaniem na śmierć, kradzież, oszukaństwo i tym podobne przewinienia, ciężkiem więzieniem ukarane.

Ponieważ partye, (osoby w sporze sądowym przeciw sobie stojące) rzadko kiedy w stanie są, sprawy swojej prawnej przed sądami bronić, są więc mężowie z prawami obeznani, prawnicy (patronowie, kommissarze prawni) ustanowieni, którzy za zapłatą, jaka im jezt wyznaczona, sądy za innych prowadzą. Dla zawiadywania publicznego po-

koja i bezpieczeństwo, jak się wyżej nadmienilo, są wszędzie władze policyjne, ustanowione, których czynności, sołtysi, Kommissarze okręgowi, Magistraty, Dyrekcye i Prefektury policyjne (Prezydye) odbywają.

Sądów nadziemianskich mamy w Szląsku 3, mianowicie: w Wielkim Głogowie, w Wrocławiu i w Raciborzu, których obwody nie zupełnie na obwody regencyjne się rozciągają.

15. L u d n o ś ć.

Szląsko należało pierwotnie do Polski; później miało własne książęta. Te zaś po jednemu odrywały się od ciała narodu Polskiego, aż nakoniec stały się zupełnie hołdowniczemi królów Czeskich a następnie, gdy korona Czeska w dom Austryacki weszła, temuż podległemi. Po wygaśnięciu książąt Szląskich, dom Austryacki panował w temże kraju samowładnie. Od roku 1740 należy Szląsk, wyjąwszy części południowe przy państwie Austryackiem pozostałe i powiat Swiebodziński jako też okolice Krosna do Brandenburygi wcielone do Państwa Pruskiego. Mieszkańcy kraju tego mieli dzieje różnej czyli odosobniającej kolei, są też przeto w mowie, obyczajach i charakterze różniącemi się od siebie. Zaczem w Łużacyi językiem niemieckim i wendeńskim mówią, nachodzimy wreszcie Szląską, oprócz kilka dyalektów niemieckich, język czeski, morawski a w Szląsku górny, język polski, przewagę trzymający. Według pokolenia dzielą się mieszkańcy na Niemców, Słowianów i żydów. Niemcy stanowią ludność przemagającą, do nich zbliżają się Słowianie, żydzi zaś czynią liczbę daleko mniejszą. Co do różności wyznań religijnych, dzielą się mieszkańcy na chrześcian katolickich (1¼ miliona), chrześcian ewangelickich (1½ miliona) i blisko

30,000 żydów. W górnym Szląsku i w hrabstwie Kładzkim jest religią katolicka przeważającą, za to w powiatach: Brzega, Oleśnice, Strzelina, Niemcza i Górowa, mało się katolików znajduje. Do mieszkańców bywają, jako sekty osobnej, Hernhutowie i Huzyci policzeni. Pierwsi są w gminach swych braterskich w Nizkach, Gnadenberg, Neusalz, Gnadenfrej i Gnadenfeld; drudzy: w powiecie Strzelickim, Opolskim i w hrabstwie Kładzkim. Zaludnienie jest bardzo nierówne. Zaczem powiaty górzyste: Reichenbach i Waldenburg, przeludnionemi nazywać można, mamy w Łużacyi i w górnym Szląsku powiaty, w porównaniu do ich rozległości, małowudne. W powiecie Reichenbach żyje 7000 ludzi na jednej mili kwadratowej, zaczem w powiecie Rothenburg i Wojerezy tylko 1750 na milę kwadrat. wychodzi. W powiecie Głupezyckim, Niskim, Brzeskim, Wrocławskim, Lignickim i Głogowskim, jest ludność średnia, blisko do 5000 na mili kwadratowej.

16. Przemysł i handel

Gdyżemy już mieszkańców prowincyi naszej poznali, przejdziemy do sposobów ich zatrudnienia i uczyniemy rzut oka najprzód na stan zarobku przemysłowego.

Rzemiosła i handel były dawniej bardzo ograniczone, Cechy i zgromadzenia, ścieśniały wzrost ich, aże im roku 1810 powszechna wolność nadana była. Od czasu tego zaczyna się stan kwitnący i wzniesienie powszechne wolności przemysłu w ojczyźnie naszej, która w tem względzie wszystkie inne prowincye w państwie Pruskiem przewyższa, prowincyą Nadreńską wyjąwszy, gdzie się przemysł do stopnia najwyższego posunął.

Sukna i inne wełniane towary, wyrabiają w Grinbergu. Fabryki perkalików (kartunów) idą w zawód z wszystkimi w Niemczech tegoż ga-

tunku. Płóciennictwo Szląskie słynie i w krajach zamorskich, a było w czasach niebardzo dawnych, jeszcze sławniejszém. Fabryki wyrobów bawełnianych tak się podniosły, że je tylko Saxońskie przechodzą. Damast i obrusy robią także w powiatach naszych górzystych. Prócz tego istnieją w znacznej ilości fabryki inne, jako to: papiernie, tabaki, rafinerie cukru, żelazne, cynkownie i młyny amerykańskie.

Rzemiosła rozkrzewiają się wszędzie, meble stolarskie wywożą nawet do Austrii i Turcyi, a wyroby kołodzei Wrocławskich, Franksztynskich i Krapkowickich, dostarczają powozów do Polski i w inne kraje. Dzielność ta fabryk i rękodzieł pomnaża handel wewnątrz kraju i za granicą, atoli już nie jest tak kwitnącym, jak niegdyś był. Handel ułatwia się przez wiele dróg kunsztowych (żwirowych) i kolei żelaznych. Wspiera go też i Odra, lubo czasem bardzo płytka, spławianiem produktów górniczych, zboża, drzewa i towarów kolonialnych. Sławnym jest daleko i szeroko jarmark na wełnę w Wrocławiu. Niemniej znanemi są jarmarki na len, przędzę, płótno i zboże, handel żelaza, cynku, i węgla kamiennego, w kraje ościennie. Handel spedycyiny (odsyłający) i transytowy, (przechodzący) do kraju wolnego okręgu Krakowskiego, do Austrii, Multan (Mołdawii) i innych państw, także dosyć jest znakomity.

17. Duchowienstwo i stan uczący.

W Szląsku naszym są katolicy, wyjąwszy małą ich liczbę, pod dozorem książeccia Biskupa Wrocławskiego; reszta katolików w hrabstwie Kładzkim, i w powiecie Głupczyckim stoi pod Arcybiskupem Pragskim i Ołomuckim. Wyznanie Ewangelicko-Luterskie zależy od wyższego Konsystarza, połączónego z Regencyą w Wrocławiu.

Kościół i szkoła, dwa środki wykształcenia duchownego, uwieńczają także ojczyznę naszą. Spółem cęlują do tego, aby niebu i krajowi członki godne przyspósobić. Duchowne wykształcenie Szlązaków odznacza się chwalebnie w porównaniu i innemi niektórymi Prowincyami i bywa przez szkoły wyższe i niższe ulepszone i nadzwyczajnie pomnażane. Na czele uczonych zakładów stoi Uniwersytet Wrocławski, w którym się Studenci na księży, sędziów, lekarzy i Professorów wykształcają. Po nim następują Gimnazye, których Szląsko 20 liczy, w których się młodzież naukom poświęca, środki, dla przysposobienia się do nauk wyższych. Gimnazyów jest 12 ewangel. 8 katolickich. Gimnazye ewangel. są: w Wrocławiu 3, po jednej w Oleśnicy, Świdnicy, Lignicy, Hyrszbergu, Głogowie, w Lubianach, Zgorzelcu, Brzegu, Raciborzu; katolickie znajdują się: w Głupczycach, Gliwicach, Opolu, Nissie, Kladzku, Wrocławiu, w Głogowie i Żeganie. Wyższe miejskie i realne szkoły sam i tam się już otwierają; obecnie mają takowe: Wrocław, Nissa, Landshut i Zgorzelec. Oprócz tego są w wszystkich miastach i po wsiach szkoły elementarne, których Szląsko 3700, nauczycieli do nich należących 4000 liczy. O edukacyą jest przeto dostateczna staranność; 4 Seminarzye, 2 ewang. w Wrocławiu i Bolesławiu, 2 katol., w Wrocławiu i Głogówku, starają się o wykształcenie zdolnych nauczycieli elementarnych. Mimo tego ma Szląsk jedną szkołę rycerską w Lignicy, jedną kunsztu i budownictwa w Wrocławiu, dóm kadetów w Dobrém polu, (Wahlstatt) Instytut dla cyrulików w Wrocławiu, Instytutu akuszerów w Wrocławiu, Opolu i w Głogowie. Jako Instytutu osobliwsze nadmienić jeszcze należy: Instytut ociemniałych w Wrocławiu, głuchoniemych w Wrocławiu, Raciborzu i Lignicy; szkoły rzemieślnicze i niedzielne, tudzież i dómy sierót.

18. Stan żołnierski.

Oprócz stanu przemysłowego i nauczającego jest część wielka męskiej ludności ojczyzny naszej dla utrzymania pokoju zewnętrznego, dla porządku w czasie pokoju, dla obrony własnego ogniska i praw nam przyrodzonych przeciw nieprzyjaciółom ościennym, przeznaczone. Doznajemy już tak długiego nieprzerwanego pokoju, mimo tego musimy w przypadku wojny być uzbrojonymi, co też jest zamiarem najgłówniejszym monarchii naszej, w całej Europie wstawionej. Każdy młodzieniec, zdrowe członki mając i na siłach duszy zdatny, bez względu na stan i wyznanie religijne, jest do służby wojskowej obowiązany. Stan nasz żołnierski ma powszechne poszanowanie. Obok synów najznakomitszych urzędników i szlachty, widzieć się często daje w szeregach wojska, synów najuboższych rodziców. W wojsku stałem, czyli liniowem, jest każdy obowiązany przez 5 lat służyć; atoli przy konnicy w przeciągu 3 a przy piechocie w dwóch tylko latach służba się odbywa. Na to miast należą do czasu pięcioletniego żołnierze do rezerwy wojskowej i mogą się trudnić pracą stanu swego. Wojacy, którzy do rezerwy należą, bywają do swych pułków (regimentów) rachowani, aby ich w czasie potrzeby, znów powołać można. Po upływie czasu tego należy żołnierstwo do krajobronców (Landwehr) pierwszego wezwania. Ogółem Landwera jest wojskiem, którego mężczyźni po nabytej sposobności w działaniu bronią, za pozwoleniem, do rolnictwa lub innych zatrudnień obywatelskich, powracają; które zaś jednak, w przypadku wojny, kwiat i niby jądro wojska Pruskiego przedstawiać powinno. Do oddziału tego należy każdy mężczyzna aż do swojego 32 roku a w tedy przechodzi do Landwery drugiego wezwania, czyli ruszenia, aby w czasie wielkiego uciśnienia, jeszcze bronią

ojczyznę zastawiał. Na taki sposób każdy dla ojczyzny lat 20 służyć musi. Oddział pierwszy na mustra, czyli ćwiczenia swoje 14 dniowe aż do czterechtygodniowe, aby się służby wojskowej nie-oduczył.

Cała Armia składa się z trojakiego gatunku żołnierzy: z piechoty, czyli infanteryi, z jazdy, czyli kawaleryi; z armatowych, czyli artyleryi. Piechota podzielona jest na regimenta, każdy regiment na bataliony, batalion na kompanie; jazda zaś na regimenta, szwadrony i kompanie. Piechota zawiera w sobie Grenadyerów, Muskieterów, czyli ciężką, i Fizylierów, czyli lekką infanteryą; jazda Kirassyerów, czyli ciężką i Huzarów, czyli lekką kawaleryą, do której i Ułani należą. Do wojska należą także: inżynierowie, minierowie; gwardya piechotna i konna; gwardya jegrów (łowców); gwardya strzelców; także: bataliony weteranów i inwalidów.

W Państwie Pruskim jest 26 fortec, z których w Szląsku: Nissa, Kladzko, Śrebrna góra i Świdnica za twierdze pograniczne, Koźle i W. Głogów, za twierdze Nadodrzańskie poczytane bywają. — Oprócz tych trzech stanów jest jeszcze w Szląsku stan szlachty, wsi i większe państwa posiadając.

19. P o d a t k i.

Jakośmy już z oddziałów 13. 14. 17. i 18° widzieli, rząd musi dla własnej potrzeby i dla dobra naszego, znaczną ilość urzędników regencyjnych, sądowych i wojskowych, duchownych i nauczycieli utrzymywać. Wydatek najznacniejszy musi rząd dla wojska stałego czynić. Do wszystkich tych rozchodów musi każdy obywatel krajowi część swoją dawać. Dla tego też pismo święte mówi: „Dawajcie Cesarzowi, co jest Cesarza, a Bogu, co Bogu należy!“ Kto pod opieką

prawa krajowego zostaje, musi też naturalnie dla utrzymania jego ofiary potrzebne składać. W porównaniu do innych krajów, są podatki w ojczyźnie naszej bardzo umiarkowane. Zaczem w Francyi na każdego obywatela rocznie blisko 8 talarów, w Anglii niemal 21 talarów wypada, my tylko do 3½ talara płacimy.

Podatki, które do skarbu rządowego wpływają, dzielą się na pobór od gruntów, u nas dawką zwany, od sposobu zarobków (Gewerbe-Steuer), i na pobór klasy, (w miastach większych akcyze) a te nazywają się podatkami zwyczajnemi. — Oprócz tego mamy jeszcze podatki nadzwyczajne, czyli bezpośrednie, jako to: cła od dróg i towarów zagranicznych, dochód ze soli, stęplów portoryi pocztowej i. t. p. Oprócz tych podatków dla potrzeb krajowych, mamy jeszcze podatki kommunalne, które każdy gmin wiejski i każde miasto dla urzędników swoich, na budowę publiczne, na utrzymywanie dróg, mostów, studni, oświetlanie i wsparcie ubogich i. t. d. obraca.

D o d a t e k.

20. Szląsk Austriacki.

W stronie południowschodowej od Szląska Pruskiego, jest Austriacki położony, którego rozległość, ciągnącą się od południa na północ, mil 7, od zachodu ku wschodowi mil 23 wynosi. Część ta graniczy z Węgrami, na zachód z Morawą, na północ z Szląskiem Pruskim.

Szląsk Austriacki dzieli się na dwie główne części, mianowicie: 1. Opawski, 2. Cieszyński cyrkuł, rachując do niego części w nim się znajdujące, właściwie do Morawy należące. Powierzchnia jego wynosi 119 mil kwadratowych, na której się 400,000 ludności znajduje. Kraj ten ma mało równin,

miejskami bardzo jest górzysty i na południe, od 600 aż do 5000 wysokości. Nachodzimy tam od wschodu Beszkidy, do Karpatów należące, a od zachodu góry Szląsko-Morawskie, obfitujące w wody i gęste lasy. Rzeki w kraju tym są: Odra, Wisła i do nich spływające: Biała, Olsza, Ostrawica. Dla bliskości Karpatów, powietrze jest chłodne, lecz czyste i zdrowe. Kraj jest nader urodzajny i obfituje szczególnie w zboże, warzywa i owoce ogrodowe. W górach udaje się len dobry. Chodowanie bydła, zwłaszcza w dworach pańskich, dosyć się pomyślnie udaje, mimo tego, jest wiele owiec merynosów. Pszczoły pilnie chowają. W lasach jest mnogo dzikiego zwierza. Do produktów górnictwa należy żelazo, ołów, węgle kamienne i wityrol.

Przemysł jest znaczny. Mieszkańcy wyrabiają: płótna, damast, nici, sukna i towary żelazne i drewniane i. t. d.

Mieszkańcy księstw Karniowa i Opawy są Niemcy, w Cieszyńskim, po większej części Słowianie.

I. Opis księstwa Opawskiego.

Księstwo Opawskie. Wspomnienia godne miejsca w niem są:

Opawa, (Troppau) miasto stołeczne tegoż księstwa, między rzekami Opa i Mohe, od Wiednia mil 32 od Wrocławia 23, ma piękne ulice, porządne domy i kościoły okazałe, przeszło 10,000 mieszk. i jest siedziskiem Cesarskiego Amtu cyrkulowego i wyższego Kommissaryatu policyjnego. Jest tu 4 klasztor Minorytów, 1 gimnazjum katolickie, teatr piękny i kilka dobroczynnych instytutów, także zamek ozdobny z ogrodem księcia Lichtenstein. Handel kwitnący: winem, suknem, płótnem i przędzą. — Wagstadt, nad rzeczką Waga, 4000 mieszk. a pomiędzy nimi wielu sukienników; zamek, szpital. — Odra, nad rzeką tegoż imienia 2600 mieszk., trudniących się sukiennictwem i ogrodnictwem. Fun-

dacya dla mieszczan ubogich i dzieci szkolnych. — Wsi: Gross-Herrlitz, 200 mieszk., zamek z ogrodem angielskim. Ebersdorf, bielnik, wyłóm łupku dachowego, źródło mineralne, handel przędzą i warzywem. Seitendorf, owoce ogrodowe, ruda. — Mele, 1200 mieszk., pszczelnictwo i handel drzewem. — Johannisbrunn, kąpiele, nad rzekę Mora.

II. Opis księstwa Karniowskiego.

Księstwo to, należące książęciu Lichtenstein, dzieli się na część Pruską i część Austryacką. Miejsca znaczniejsze w temże są: Karniów, (Jägern-dorf) miasto główne księstwa tegoż imienia, leży w okolicy przyjemnej nad Opą, tylko pół mili od granicy Pruskiej i jest regularnie zabudowane, ma 5000 mieszk., zamek książęcy, kościół farny katolicki, 1 klasztor Minorytów, komorę celną graniczną, papiernię. W bliskości Burgberg, miejsce słynące odpustami. — Benisz, miasto górnicze, 2200 mieszk., kopalnie srebra i rudy żelaznej, rękodzieła przędzy i płócien. — Lichten, kopalnie srebra i ołowiu, źródło wody kwaśnej.

III. Księstwo Nisskie, (części Austryackiej) jest częścią północno-zachodnią Szląska Austryackiego, obejmujące powierzchni mil kwadratowych blisko 15, mające 50,000 mieszkańców pod rządem Biskupa Wrocławskiego. — Jauernik, 2000 mieszk. — Zamek przyległy na górze wysokiej, Johannisberg, z kąd widok nader zachwycający. — Frejwaldau, nad Biłą, 2100 mieszk., gdzie płóciennictwo i piękne bielniki. — Cukmantel, 3000 mieszk., z fabrykami płócien i bielnikami. — Biała woda, (Weisswasser) miejsce z jarmarkami i odpustami. W wsi Grefenberg, kąpiele sławne Priznica.

IV. Włość mniejsza stanowa Freudenthal, obejmująca 3 miasta i wsi 20, należące do zakonu rycerzy niemieckich. Freudenthal, 3000 mieszk., rezydencya wielkiego mistrza zakonu niemieckiego, z pięknym kościołem. Chodują tutaj wiele lnu i konopi, tudzież robią płótna. W okolicy są ważne fabryki żelazne. — Hinnewieder,

4200 mieszk., z kąpielami. — Wirbenthal, miasto górnicze, 4300 mieszk. — Mała Mora, 4200 mieszkańców.

V. Włość mniejsza stanowa Olbersdorf, dwie mile długa i 4 mile szeroka, obejmująca wsi 41 i miasteczko Olbersdorf z 700 mieszkańcami

VI, Osobłoga, (Hotzenplotz) okręg Morawski, do Biskupa Ołomunieckiego należący, ze siedmią wsiami i miastem Osobłoga, mającem 2500 mieszk., a pomiędzy nimi wiele żydów. Handel winem.

Opis księstwa Cieszyńskiego.

1. Właściwe księstwo Cieszyńskie, książęciu Karolowi Austriackiemu należące, składa się z 4 miast i 202 wsi, mające 100,000 ludności. Cieszyn, (Teschen) miasto stołeczne księstwa i powiatu, 6000 mieszk., nad rzeką Olszą, 29 mil od Wrocł. 42 mil od Wiednia, jest dobrze zabudowane, ma zamek książęcy, dom stanów, amt powiatowy, z klasztorami braci miłosiernych i Elizabethanek, 4 kości. ewang., gimnaz. katolickie i ewangelickie, szkoły normalne (wzorowe) szpital wojskowy, fabrykę strzelby ręcznej. sukien, handel win i t. d. — Jabłonków, nad Olszą, 4760 mieszk., gdzie o milę zład jest ważne przejście do Węgier przez góry Karpaty. — Strumień, (Schwarzwasser) miasteczko nad Wisłą, niedaleko od jej źródła. — Wies Ustroń, wielkie fabryki żelaza.

2. Księstwo Bielskie, należące do księcia Sułkowskiego, ma przeszło 20,000 ludności, Niemców i Polaków a pomiędzy nimi wiele ewangelików, 4 miasto i wsi 24. Bielsk, (Bielitz) 5000 mieszk., miasto główne tegoż księstwa, mające: zamek książęcy z ogrodem, skład główny soli z Wieliczki dla Morawy i Szląska sprowadzanej, bibliotekę publiczną, fabryki sukien i płócienn., także handel znaczny, zwłaszcza, że jest tylko mostem przez rzeczkę graniczną Białą, od Galicyi i miasta Biała odłączone.

3. Państwo mniejsze stanowe Freistadt z 7 wsiami i miastem tegoż imienia, nad rzeką Olszą, mające 4600 mieszkańców, po większej części tkaczy i garbarzy, nie daleko wielkiej drogi z Wiednia do Krakowa; zamek z ogrodem angielskim.

4. Państwo mniejsze stanowe Frydek, (Friedek) nad granicą Węgierską, mające 20,000 ludności w 25 wsiach i w miejscu Friedek, nad rzeką Ostrawicą, 3000 mieszk.

5. Państwo tegoż rzędu Deutsch Leuthen.

6. Także: Bogumin (Oderberg). Miasto tegoż imienia, Odrą od Szląska pruskiego odłączone, ma 4000 mieszk.

7. Państwo takowe Reichwalde.

8. Państwo Roj.

